

Міністерство освіти і науки України
Вищий навчальний заклад «Відкритий міжнародний
університет розвитку людини «Україна»
Полтавський інститут економіки і права

**Соціально-гуманітарні науки, економіка, право:
нові виклики, практика інновацій**

Матеріали
Міжнародної науково-
практичної конференції

м. Полтава, 21 – 22 квітня 2016 року

У двох томах

Том I

Полтава - 2016

УДК [30+33+34]:001.895

C69

Друкується за ухвалою вченої ради Полтавського інституту
економіки і права вищого навчального закладу
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини
«Україна»
(протокол №2 від 12.05.2016 р.)

Редакційна колегія:

Шаравара Роман Іванович – к.е.н., доцент, перший заступник директора інституту;

Бойко Галина Миколаївна – д.п.н., професор, завідувач кафедри фізичної реабілітації та фізичного виховання;

Волошко Лариса Борисівна – к.пед.н., доцент, доцент кафедри фізичної реабілітації та фізичного виховання;

Демченко Надія Олександрівна – к.філ.н., доцент, завідувач кафедри перекладу та іноземних мов;

Кальян Олександр Сергійович – к.ю.н., доцент, завідувач кафедри правознавства;

Кудінов Юрій Миколайович – к.і.н., завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, к. іст.н.;

Клевака Леся Петрівна – к.пед.н., доцент кафедри соціальної роботи.

**Соціально-гуманітарні науки, економіка, право: нові
C69 виклики, практика інновацій: матеріали Міжн. наук.-практ.
конф., м. Полтава, 21-22 квітня 2016 р. : у 2 т. Т. 1. – К. :
Університет «Україна, 2016. – 608 с.**

Видання розраховане на науковців, аспірантів, викладачів, студентів.

УДК [30+33+34]:001.895

© Колектив авторів, 2016

Список використаних джерел:

1. История мировой журналистики / А.Г. Беспалова, Е.А. Корнилов, А.П. Короченский, Ю.В. Лучинский, А.И. Станько. – Москва – Ростов-на-Дону: «МарТ», 2004. – 432 с.
2. Красноярова О.В. Коммерциализация СМИ и изменения информационной среды / О.В. Красноярова // Известия ИГЭА. – 2006. – № 2. – С. 106-112.
3. Сахаренко О. Незалежність ЗМІ: економічний аспект [Електронний ресурс] / О. Сахаренко. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/August/3.htm>

Тимошенко Наталія Євгенівна,
к. пед. н., старший викладач кафедри
соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут Людини,
Київський університет імені Бориса Грінченка

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Вступ. В умовах соціально-економічної кризи, яку переживає наразі країна, цілком очевидним є факт невизначеності більшості підлітків, юнаків та молодих людей у завтрашньому професійному житті: дехто лише починає обирати майбутню професію, а інші продовжують визначатись як суб'єкти професійного навчання чи трудової діяльності, щоразу приймаючи нові рішення в реалізації потенційних можливостей у стрімко змінюваних соціальних умовах. Протягом останніх років у нашій державі відбуваються зміни в соціальній, економічній, культурній, освітній і політичній сферах, які зумовлюють необхідність удосконалення існуючих традиційних форм і методів підготовки молоді до самостійного і свідомого вибору майбутньої професії. Більшість молодих людей, обираючи майбутню спеціальність, орієнтуються на те, щоб професія була престижною та добре оплачуваною, і забувають про той факт, що громадське визнання професій з часом змінюється.

Проблема професійного самовизначення в системі життєдіяльності людини не є новою в наукових дослідженнях. Інтерес широкого кола науковців до цієї проблеми пов'язаний з її об'єктивною значущістю як для конкретної людини, так і для суспільства в цілому.

Над проблемою підготовки підростаючого покоління до професійного самовизначення працювало і працює багато дослідників (педагоги, психологи, фізіологи, медики, соціологи й економісти), зокрема: соціально-педагогічні передумови професійного самовизначення молоді розглядали такі науковці, як: В. Романчик, В. Савченко, М. Тітма, З. Шубкін; психолого-педагогічні основи підготовки молоді до вибору

фаху аналізували О. Голомшток, М. Захаров, Є. Климов, Г. Костюк, В. Кравецький, В. Моляко, Є. Павлютенков, І. Уличний, С. Чистякова; професійну орієнтацію школярів на певні види професійної діяльності досліджували С. Загребельний, Л. Куліненко, А. Ходорчук; досвід зарубіжних країн з професійної орієнтації вивчали С. Дармодехін, М. Павлова, Л. Сундукова, Т. Терещук.

Метою статті є аналіз наукових підходів щодо поняття «професійне самовизначення», виокремлення основних суперечностей процесу професійного самовизначення та визначення показників сформованого професійного самовизначення, мотивів та чинників.

Результати дослідження. Проблему професійного самовизначення особистості розглядали як вітчизняні, так і зарубіжні науковці та дослідники.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що поняття «професійне самовизначення» трактується по-різному. Зокрема, досить часто дане поняття трактується як: процес вибору професії; співвідношення особистісних можливостей із вимогами професії; профорієнтаційної роботи як необхідної складової професійного самовизначення та ін. Психологи виділяють кілька видів самовизначення: професійне, соціальне, індивідуальне, сімейне, життєве та ін. Ряд дослідників розглядають професійне самовизначення як важливий компонент розвитку всієї особистості.

З огляду на те, що головною метою профорієнтаційної роботи є самовизначення особистості саме у професійному плані, необхідно уточнити, що ж розуміють науковці під професійним самовизначенням. Так, М. Гінзбург наголошував на тому, що професійне самовизначення детермінується внутрішньою логікою психічного розвитку особистості й пов'язане з потребою в самореалізації, яка гостро виражена в юнацькому віці. Він наголошував на тому, що професійне самовизначення входить до системи уявлень особистості щодо перспектив, пов'язаних з майбутньою професією і в юнацькому віці вперше усвідомлюється акт реалізації життєвого спрямування у майбутнє [2]. Натомість М. Пряжников вважав, що вивчаючи зв'язки особистісного самовизначення, професійного вибору та професійної самореалізації особистості обумовлені її цілісним ставленням до світу. На його думку, сутність професійного самовизначення полягає в самостійному і свідомому знаходженні сенсу виконуючої роботи і всієї життєдіяльності людини в конкретній соціальній ситуації [13].

Ми погоджуємось з думкою С. Фукуями, який наголошував на потребі створення у школі відповідних інфраструктур, а саме – розвиненої системи профорієнтаційної, у першу чергу – профконсультаційної роботи з учнями, матеріально-технічної

бази [11, с. 8].

На думку Є. Клімова професійне самовизначення – це діяльність людини, що приймає той або інший зміст, тобто насамперед образи бажаного майбутнього, особливості усвідомлення себе і свого місця в системі ділових міжособистісних стосунків [8].

Тож про вдале професійне самовизначення можна вести мову тільки в тому випадку, якщо людина буде враховувати всі *три фактори* – свої професійні бажання (*хочу*), особистісні психофізіологічні можливості (*можу*), потреби кадрового ринку праці того регіону, де він проживає (*треба*)[1].

На основі аналізу наукових джерел ми можемо відзначати, що психологи розглядають професійне самовизначення принаймні з двох точок зору:

1) як найбільш важливий компонент професійного розвитку особистості;

2) як критерій одного з етапів тривалого і складного процесу професійного розвитку.

Отже, ми можемо констатувати, що, *по-перше*, професійне самовизначення не є пасивним психологічним процесом, а пов'язане з певною діяльністю людини; *по-друге*, для його реалізації в людини повинні бути сформовані образні бажання майбутнього, тобто особистість повинна усвідомлювати своє «хочу»; *по-третє*, людина повинна усвідомлювати саму себе, свої особистісні можливості й обмеження, тобто зрозуміти власне «можу»; *по-четверте*, оскільки мова йде про пошук власного місця в системі міжособистісних відносин, людині необхідно зрозуміти, що в конкретному соціумі, у якому вона перебуває, необхідна тепер, тобто «треба».

Щодо *педагогічного напрямку*, то науковці професійне самовизначення розглядають як: процес самопізнання та об'єктивної оцінки особистістю власних індивідуальних особливостей; зіставлення своїх професійно-важливих якостей і можливостей з вимогами, які необхідні для оволодіння конкретною професією; процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої трудової діяльності (вибір професії, професійного навчального закладу, місця працевлаштування).

На думку дослідника Л. Йовайши, вибір майбутньої професії учнями потрібно розглядати як процес їх активного професійного самовизначення. На її думку, за такої позиції вибір професії є необхідним складовим компонентом особистісного професійного самовизначення школярів [5].

Науковці вважають за потрібно розмежовувати поняття вибору старшокласниками майбутньої професії і професійне самовизначення старшокласників. Так, І. Дубровіна та В. Моляко вважають, що

професійне самовизначення школярів – це не тільки вибір майбутньої професії, але і його реалізація [9]. Вони включають до складу професійного самовизначення, окрім професійної підготовки, також адаптацію людини на конкретному робочому місці. Вище зазначене дає підстави стверджувати, що поняття вибору старшокласниками майбутньої професії і професійне самовизначення старшокласників – не тотожні. З точки зору Н. Побірченко прийняття рішення у процесі вибору професії визначається як сукупність вольових дій, що мають певні етапи свого розвитку: спочатку учні вчаться формулювати проблему, що означає уміння сприймати, виділити, обґрунтувати проблему і визначити критерії успішного її розв'язання; далі школярі вчаться виробляти критерії успішного її розв'язання і вже потім вчаться організовувати виконання рішень, аналізувати, контролювати [12].

Ми погоджуємось з думкою М. Зубкової, що під професійним самовизначенням потрібно розглядати процес та результат формування ставлення особистості до себе як суб'єкта професійної діяльності. Вона виділяє також ряд показників, які розкривають сутність процесу професійного самовизначення. До них вона відносить: мотиви професійного вибору, професійно-ціннісні орієнтації, наявність індивідуального життєвого плану [4].

На нашу думку, важливою передумовою успішного професійного самовизначення старшокласників є сформованість в особистості професійно-важливих якостей – окремих психічних, психологічних і фізичних властивостей, які відповідають вимогам певної професії і сприяють успішному оволодінню нею. Ми впевнені в тому, що підготовка до свідомого вибору професії передбачає активне формування таких психологічних якостей, як здібності, інтереси, ціннісні орієнтації, прагнення, професійні плани, ідеали, переконання.

На основі аналізу наукових джерел [1; 2; 5; 8; 9] можна виокремити основні суперечності процесу професійного самовизначення, як-от: між прагненням молодшої людини до самостійності та потребою у кваліфікованій допомозі дорослих (учителів); між соціальною орієнтацією молоді переважно на престижні професії та потребою держави у спеціалістах; між бажанням продовжувати освіту після закінчення школи та зниженням інтересу до навчання в більшій частині сучасної молоді; між професійними намірами школярів і можливостями їх реалізації; між професійними намірами та здібностями; між прагненням молоді до самостійності та відсутністю вміння обґрунтовано прийняти рішення щодо вибору професії; між усвідомленням рівня свого загального розвитку та можливістю менш кваліфікованої праці; між бажанням спробувати свої сили та відсутністю такої можливості у школі; між станом здоров'я та медико-фізіологічними вимогами професії; між сучасними

вимогами до спеціаліста і чинними формами та методами професійної підготовки; між професійними намірами молоді з високим рівнем освіти і значною часткою малокваліфікованої ручної праці.

Професійне самовизначення – доволі складний, часом суперечливий процес, в основі якого лежить прагнення молодої людини до самостійності, самоутвердження себе в житті. У науковій літературі зустрічаються різні підходи до виділення етапів професійного самовизначення особистості.

З точки зору *психології розвитку* (вікових особливостей учнів) професійне самовизначення можна поділити на *чотири етапи*:

1. *Дитяча гра* – виконання певних професійних ролей і окремих елементів пов'язаної з цими ролями поведінки у процесі гри.
2. *Підліткова фантазія* – уявлення себе у мріях представником тієї чи іншої професії.
3. *Попередній вибір професії* – сортування різних видів діяльності та їх оцінка з точки зору інтересів, здібностей, системи цінностей особистості.
4. *прийняття остаточного рішення* – вибір рівня кваліфікації, об'єму і тривалості професійної підготовки, вибір спеціальності.

З педагогічної точки зору процес професійного самовизначення можна поділити на *наступні етапи*: *емоційно-образний* – характерний для дітей старшого дошкільного віку; *пропедевтичний* – характерний для учнів молодшого шкільного віку (1 – 4 класи); *пошуково-зонduючий* – характерний для молодших підлітків (4 – 7 класи); *період розвитку професійної свідомості* (8 – 10 класи); *період уточнення соціально-професійного статусу* (10 – 11 класи); *період входження в професійну діяльність* (учні та студенти професійних навчальних закладів); *саморозвиток фахівця* безпосередньо у професійному середовищі.

Отже, на онові вищезазначеного можна виокремити основні показники сформованого професійного самовизначення, до них можна віднести: поінформованість учня про структуру народного господарства, потреби ринку праці, зміст і умови праці з обраної професії, навчальні заклади, у яких можна отримати професію; сформованість професійних інтересів і намірів; сформованість мотиваційної сфери при виборі професії; наявність спеціальних здібностей; наявність практичного досвіду у вибраній сфері діяльності; узгодженість інтересів, здібностей і нахилів із вимогами професії; відповідний стан здоров'я, відсутність протипоказань.

У нашій статті ми спираємося на теорію «професійної зрілості» Дж. Сьюпера, що набула великої популярності за кордоном. Науковець розглядав вибір професії як реалізацію «Я-концепції», а професійний розвиток – як складову частину загального розвитку особистості.

Дж. Сьюпер співвідносить етапи професійного розвитку з віковими періодами [15]: етап зростання, етап дослідження, етап зміцнення кар'єри, етап збереження досягнутого, етап спаду. У своїй періодизації Дж. Сьюпер розглядає не лише процес вибору професії, а й процес становлення людини як професіонала, тобто процес побудови кар'єри в цілому. Цікаво те, що він до періодизації включає і дитячий вік, вважаючи, що це має велике значення у виборі майбутньої професії.

На нашу думку, більш детальну періодизацію процесу професійного самовизначення в дитячому віці запропонував Е. Гінзберг, обґрунтувавши теорію компромісу з реальністю. У ній Е. Гінзберг звертає особливу увагу на той факт, що вибір професії – це процес, що розвивається, все відбувається не миттєво, а протягом тривалого періоду. Науковець визначив три стадії даного процесу – фантастичного вибору, пробного вибору, реалістичного вибору [2]. Тобто, на відміну від Дж. Сьюпера, Е. Гінзбург акцентує увагу саме на проблемі вибору професії, не розглядаючи наступний процес професійного розвитку особистості. На нашу думку, ці дві теорії влучно доповнюють одна одну. Крім того, обидві теорії наголошують на тому, що саме дитячий та юнацький вік є визначальним у виборі професії. Це дає змогу зробити висновок про необхідність розвивати пізнавальний інтерес дітей та підлітків, знайомити їх з різними професіями, заохочувати їх інтереси та хобі, оскільки будь-яка з ідей, з якою в цьому віці знайомляться люди, може мати вирішальну роль у виборі майбутнього шляху.

Основною формою власної активності старшокласників у процесі професійного самовизначення виступає самопізнання, а саме такі його етапи: 1) самоаналіз (співставлення власного «хочу» і суспільного «потрібно»); 2) самооцінювання власних здібностей, задатків та інтересів; 3) самоусвідомлення власних потреб, самокорекція (приведення у відповідність власних потреб з вимогами професії до людини («можу»)).

Отже, етап вибору професії є дуже важливим життєвим кроком, і від того, наскільки правильно обраний життєвий шлях, залежить душевний стан особистості, її місце серед людей, усвідомлення власної системи цінностей. Також важливим моментом у професійному самовизначенні особистості є стимулювання власної активності, розвитку властивостей особистості, які б спиралися на певну систему мотивів, потреб і ціннісних орієнтацій. У цьому напрямку важливу роль у визначенні професійного розвитку відіграє власна активність суб'єкта професійного самовизначення, інтеріоризація зовнішніх впливів у план особистісних смислів.

На сучасному етапі вибір професії випускниками загальноосвітніх шкіл є непростим та залежить від багатьох обставин. За твердженнями М. Скиби та О. Коханка, причинами цього явища є: *по-перше*,

розширення діапазону професій (майже 500 професій зникає і стільки ж з'являється лише протягом одного року), що зумовленого появою нових галузей виробництва та науково-технічним прогресом; *по-друге*, змінюється зміст і характер праці; *по-третє*, ускладнюється сама структура особистості, її потреби і мотиви вибору професії [14, с. 73].

На нашу думку, на хід професійного самовизначення старшокласників впливає низка чинників, які тісно взаємодіють один з одним. Саме науковець М. Скиба виділяє ці чинники, як: об'єктивну реальність і умови діяльності, культуру суспільства, групову свідомість і поведінку; розвиток індивідуальності, власний досвід; особисту мету та рівень домагань особистості [14, с. 82].

Є. Клімов розглядає фактори, які впливають на професійне самовизначення і можуть бути умовно поділені на дві групи [7, с. 119] – об'єктивні, до яких входять поінформованість у світі професій, рівень підготовки, соціальне оточення, домашні умови, соціально-економічний статус батьків тощо, та суб'єктивні, до яких входять здібності, професійні інтереси, рівень домагань, мотиви, ціннісні орієнтації тощо. С. Павлютенко наводить інші групи чинників, які впливають на вибір професії молоддю особистістю. До цих груп належать [10, с. 61–63]: група дружніх відносин (друзі, товариші, знайомі, випускники школи); навчальні предмети; позакласна робота (шкільні гуртки, факультативи, індивідуальна робота, бесіди про професію); позашкільна робота (екскурсії, зустрічі з фахівцями, курівниками підприємств, відвідування Днів відкритих дверей навчальних закладів); педагогічний колектив (класний керівник, учителі, соціальний педагог, психолог, адміністрація навчального закладу); сім'я та інші родичі; засоби масової інформації (телебачення, радіо, книги, газети, Інтернет); суспільно корисна та виробнича діяльність (дослідницька робота, робота в учнівських об'єднаннях, ремонтних бригадах тощо).

На процес професійного самовизначення учнівської молоді впливає не тільки низка чинників того чи іншого характеру, а й мотиви, якими керуються старшокласники загальноосвітніх шкіл при здійсненні професійного вибору. Так, науковець С. Гончаренко зазначає, що мотив – це те, заради чого здійснюється діяльність, стимул, що спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Науковець зазначає, що мотивами можуть бути: уявлення та ідеї, почуття і переживання, що виражають матеріальні та духовні потреби людини [3, с. 217]. На нашу думку, мотиви професійної діяльності характеризується прагненням особистості своєю працею сприяти не лише власному розвитку, а й розвитку суспільства (бажання покращити життя людей, не допустити несправедливості). Проте, на жаль, останнім часом соціальна мотивація слабшає і молодь прагне якнайшвидшого збагачення, часто всупереч

інтересам суспільства.

О. Каденко виділяє такі мотиви професійного самовизначення: моральні, естетичні, пізнавальні, творчі, матеріальні, престижні та утилітарні. Вона визначає, що мотиви моральної групи пов'язані з почуттям відповідальності перед рідними, почуттями громадянського становлення, можливістю професійного вдосконалення. Значна частина старшокласників шкіл не усвідомлює єдність моральних норм, правил та вимог, що повинні розриватись у суспільстві, і тому рівень моральної мотивації останнім часом суттєво знижується. На її думку, естетичні мотиви повинні передбачати прагнення учнівської молоді до краси і гармонії, пізнання навколишнього світу. Проте естетику діяльності більшість із старшокласників розглядають як показник престижності, а не як можливість пізнання нового і красивого [6]. В її розумінні пізнавальні мотиви розкриваються у прагненні молоді до здобуття певних знань, ознайомлення зі змістом та сутністю конкретної діяльності. Формування творчих мотивів особливо важливе для сьогоденних старшокласників шкіл тому, що ця група мотивів характеризує творче ставлення до праці і творчий характер праці. Адже тільки творчість є ознакою самостійності, ініціативності та активності особистості. Матеріальні мотиви виражаються у прагненні учнівської молоді до отримання невмотивовано високої оплати праці. Матеріальне збагачення стає чи не найважливішим мотивом у виборі професії. Престижні мотиви розкриваються у прагненні молоді до обрання тієї професії, яка цінується серед друзів та дозволяє швидко досягти соціального статусу і кар'єрного зростання. Останньою групою мотивів є утилітарна, яка пов'язана з оцінкою всіх явищ із позиції їх корисності, підпорядкування дій егоїстичному розрахунку, отриманню вигоди [6, с. 40].

На противагу цій групі мотивів мотиви, що пов'язані зі змістом праці за професією, характеризується чіткими знаннями молоді особистості, професійної діяльності з цією спеціальністю та виражаються у спрямованості на розумову і фізичну працю [14, с. 91–98].

Будь-які мотиви можна пояснити як внутрішніми, так і зовнішніми причинами. У першому випадку висхідним і кінцевим пунктом пояснення є психологічні властивості вибору професії, а у другому – зовнішні умови й обставини його професійної діяльності. У першому випадку йдеться про потреби, цілі, наміри, бажання, інтереси тощо, у другому – про стимули, які впливають із професійної ситуації, що склалася.

Висновки. Отже, ми можемо розглядати професійне самовизначення як складне структурне новоутворення взаємопов'язаних і поєднаних переконаннями морально-вольових якостей особистості, способів поведінки, знань про професії, практичні вміння і навички, сформовані у відповідності з вимогами суспільства й можливостями

навчально-виховного процесу в школі.

Список використаних джерел:

1. Баріхашвілі І. І. Психологічні основи профорієнтації та професійного самовизначення : [навч. посіб.] / І. І. Баріхашвілі, М. П. Ворона, Г. В. Гриценко; за заг. ред. І. М. Старікова. — К. : Видавничий дім «Професіонал», 2009. — 208 с.
2. Гинзбург М. Г. Жизненные планы как проявление личностного самоопределения старшеклассников / М. Г. Гинзбург // Психологические условия формирования социальной ответственности школьников. — М.: Изд-во АПН СССР, 1987. — С. 18—24.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с.
4. Зубкова М. А. Професійне самоопределение будущего педагога / М. А. Зубкова // Вісник СевДТУ: зб. наук. пр. — Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. — С. 164—170.
5. Йовайша Л. А. Проблемы профессиональной ориентации школьников ; [пер. с лит. / Л. А. Йовайша]. — М.: Педагогика, 1983. — 128 с.
6. Каденко О. А. Чинники та мотиви, що обумовлюють професійне самовизначення випускників загальноосвітніх шкіл / О. А. Каденко, // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». — 2011. — № 3. — С. 38—41.
7. Климов Е. А. Введение в психологию труда / Климов Е. А. — М. : [б. и.], 1988. — 312 с.
8. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Климов Е. А. — М.: Академия, 2004. — 304 с.
9. Моляко В. А. Психологічна готовність до творчої праці / Моляко В. А. — К.: Знання, 1989. — 256 с.
10. Павлютенко Е. М. Формирование мотивов выбора профессии / Павлютенко Е. М.; под ред. Б. А. Федоршина. — К. : Рад. Школа, 1980. — 189 с.
11. Піддячий М. І. Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / М. І. Піддячий. — К., 2002, 19 с.
12. Побірченко Н. А. Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності : дис. доктора психол. наук : 19.00.07 / Побірченко Неоніла Антонівна. — К., 2000. — 456 с.